

نویسنده: محمدحسین بحرالعلمی
ناشر: مؤسسه انتشاراتی کتاب آزاد
نوبت چاپ: اول، ۱۳۸۶
محل نشر: تهران
قیمت: ۱۲۰۰۰ ریال

(نگاهی به کتاب همیشه در جست و جوی)

نخستین گامها در پژوهش

● جعفر ربانی

پژوهشگر یا محقق بار آوردن نوجوانان کار دشواری است که معمولاً کمتر کسی کمر به انجام آن می‌بندد، و البته در کمتر کسی هم مهارت و توانایی ذهنی و به ویژه آموزشی و عملی چنین کاری را می‌توان سراغ گرفت. پس وقتی نویسنده‌ای همت می‌کند و در این وادی قدم می‌نهد و کاری انجام می‌دهد، باید قدردان او بود، کارش را ارج نهاد و در آن کار به دیده نقد نگریست که این خود به معنای ارزشمند تلقی کردن کار است. از همین روست که نگارنده معرفی و نقد کتاب «همیشه در جست و جوی» را نسبت به چند کتاب دیگری که از سوی «رشد جوانه» پیشنهاد شد، ترجیح داد و اینک در حد امکان و مجال صفحات نشریه، آن را مورد بررسی قرار می‌دهد.

محمدحسین بحرالعلمی معلمی است در شیراز و بسیار علاقه‌مند به آموختن و آموزاندن؛ این نکته را من از دیدار حضوری با او دریافته‌ام و امیدوارم همچنان در این راه گام بردارد.

«همیشه در جست‌وجو» در یک مقدمه و چهار فصل تدوین شده است. عنوانهای فصول چنین است:

- پژوهش زمینه‌یابی
- پژوهش آزمایشی
- پژوهش هم‌بستگی
- پژوهش تاریخی

آن‌چه در نگارش این کتاب قابل توجه است، بیان مطالب به صورت داستانی و انجام فعالیتها توسط چند دانش‌آموز و معلم است. این سبک نگارش معمولاً مورد توجه نوجوان قرار می‌گیرد و کتاب را خواندنی‌تر می‌کند. در هر فصل یک «مسئله» مطرح می‌شود و پس از بحث و گفت‌وگو و عملیاتی که انجام می‌گیرد، آن مسئله «حل» می‌شود. در پایان نیز با پاسخ دادن به چند سؤال خودآزمایی انجام می‌گیرد. حال به محتوای هر فصل اجمالاً نگاهی می‌اندازیم:

فصل اول، پژوهش زمینه‌یابی: این فصل به طرح یک مسئله، چگونگی

جمع‌آوری اطلاعات، آمارگیری، دسته‌بندی اطلاعات و رسم نمودار اختصاص یافته است.

بدین ترتیب که چند نفر از دانش‌آموزان یک مدرسه دخترانه، برای این که اولیای مدرسه بتوانند کلاسهای فوق برنامه تابستان را به طور صحیح برنامه‌ریزی و اجرا کنند، به طور خودجوش دست به کار می‌شوند و با پرسش از بچه‌ها و کلاس فوق برنامه مورد علاقه آنها، اطلاعات لازم را در اختیار مدیر مدرسه قرار می‌دهند.

نکته‌ای که درباره این فصل می‌توان گفت آن است که بهتر می‌بود نویسنده کارهای بیشتری مانند درص‌گیری، برآورد هزینه‌ها، تحلیل مقدماتی علائق بچه‌ها، تعداد کسانی که در هیچ فعالیتی شرکت نمی‌کنند و از این قبیل را نیز در این فصل می‌آورد تا کار از کیفیت غنی‌تری برخوردار می‌شد. جالب توجه است که در سؤالهای خودآزمایی این فصل مثلاً پرسیده شده است: «چند درصد دانش‌آموزان مدرسه شما به بسکتبال علاقه دارند؟» در حالی که در متن فصل چگونگی درص‌گیری مطرح نشده است.

هم‌چنین، دیده می‌شود که نویسنده رسم «نمودار ستونی» را که یکی از محورهای اصلی این فصل است، جزو معلومات پیشینی دانش‌آموز دانسته و درباره آن توضیحی نداده است. بهتر می‌بود حداقل توضیح داده می‌شد که چگونگی رسم نمودار ستونی را بچه‌ها در فلان درس از کتاب ریاضی خود خوانده‌اند.

فصل دوم، پژوهش آزمایشی: در این فصل، چند دانش‌آموز به کمک معلم خود، آزمایشی را برای دو گروه گاو شیرده (گروه آزمایش و گروه کنترل) انجام می‌دهند تا ببینند: «آیا خوردن یونجه،

آن‌چه در نگارش
این کتاب قابل توجه
است، بیان مطالب به صورت
داستانی و انجام فعالیتها
توسط چند دانش‌آموز و معلم
است

آوردن فصلی
 با عنوان «پژوهش
 تاریخی» را باید از
 محاسن این کتاب
 دانست

موجب شیردهی بیشتر گاوها می‌شود یا نه؟» و از این آزمایش البته نتیجه مثبت می‌گیرند. در این فصل دانش‌آموزان عملاً با مفاهیم مسئله، مشاهده، متغیر، متغیر مستقل، فرضیه، آزمایش و نتیجه آشنا می‌شوند.

فصل سوم، پژوهش هم‌بستگی: موضوع محوری این فصل مفهوم «هم‌بستگی» است که یکی از مفاهیم اصلی و مهم در هر پژوهش میدانی است. نویسنده برای تفهیم این مطلب نخست دو سؤال مطرح می‌کند:

۱. در یک سن خاص، آیا وزن افراد قد بلند بیشتر از افراد قد کوتاه است؟ (برای مثال، آیا همهٔ دختران ۱۵ ساله‌ای که دارای قد ۱۴۰ سانتی‌متر هستند، وزنشان نسبت به وزن دیگر دختران ۱۵ ساله‌ای که قد کوتاه‌تری دارند، بیشتر است؟)
۲. آیا اگر دانش‌آموزان (یک کلاس) در درس ریاضی نمرهٔ بیشتر از ۱۲ بگیرند، نمرهٔ درس علوم آنها هم حتماً بالای ۱۲ می‌شود؟ نمرهٔ درس تاریخ آنها چه‌طور؟ (به عبارت دیگر، آیا بین نمرات درس ریاضی، علوم و تاریخ هم‌بستگی وجود دارد؟)

نیازمند توضیح است که صورت دو سؤال بالا را در این‌جا با اندکی ویرایش نوشتیم تا مفهوم مطلب بهتر دریافت شود.

باز هم در این فصل، بچه‌ها یعنی پسران یک مدرسه - به کمک دبیر خود آمار نمرات سه درس ریاضی، علوم و تاریخ را در جدولهایی ردیف می‌کنند. سپس با تبدیل آنها به نمودار نتیجه می‌گیرند که بین نمرات علوم و ریاضی بچه‌ها هم‌بستگی وجود دارد، ولی بین نمرات ریاضی و تاریخ هم‌بستگی وجود ندارد. به طور کلی در این فصل، مفهوم هم‌بستگی به صورت ساده‌ای برای دانش‌آموزان تشریح شده است.

فصل چهارم، پژوهش تاریخی: نخست باید بگوییم که آوردن فصلی با عنوان «پژوهش تاریخی» را باید از محاسن این کتاب دانست؛ چه امروزه هرگاه سخن از تحقیق و پژوهش به میان می‌آید، ذهنها عمدتاً به علوم تجربی، ریاضیات و فناوری معطوف می‌شود. در حالی که در سایر علوم نیز ما به دیدگاه علمی نیاز داریم تا بتوانیم از آنها شناخت درستی به دست آوریم، اعم از این که ادبیات، علوم دینی، تاریخ و علوم اجتماعی و انسانی باشد.

با این حال باید گفت که ورود به این گونه علوم، که تجربی نیستند، بی‌مخاطره هم نیست و به مقدمات بیشتری نیاز دارد. مثلاً در تحقیق تاریخی باید تفاوت میان افسانه‌ها و اساطیر که شبه تاریخ‌اند، با تاریخ حقیقی که دارای زمان و مکان مشخص است، روشن شود، و یا موضوع تحقیق با اطلاعات و معلومات دانش‌آموزی که می‌خواهد تحقیق کند، تناسب داشته باشد و ... این فصل به بازدید دانش‌آموزان همراه با مربی از «تخت جمشید» در شیراز اختصاص دارد.

بچه‌ها، هم در مسیر رسیدن به تخت جمشید و هم در فضای تخت جمشید، نخست به کمک معلم تاریخ خود، خانم اسکندری و سپس به کمک راهنمای تخت جمشید، آقای ایزدی که بعداً به آنها می‌پیوندد، طی گفت‌وگویی نسبتاً طولانی، با پاره‌ای از مفاهیم مربوط به پژوهش تاریخی آشنا می‌شوند.

اینک که سخن به فصل چهارم رسید، لازم است دربارهٔ پژوهش تاریخی چند نکته را بیان کنیم:

■ برای شناخت هر مقوله‌ای نخست لازم است واژگان و اصطلاحات اولیهٔ آن را برای شخص مبتدی بیان کنیم و عناصر مقوم آن را مشخص سازیم، مثلاً همان‌طور که برای شناخت یک خانوادهٔ معین، نام پدر و مادر و اعضا، زمان و مکان زندگی آنها، هویت اولیهٔ آنها و کار و شغل و ویژگیهای خاص هر یک لازم است؛ وگرنه شناخت لازم از آن خانواده به دست نخواهد آمد، در مورد تاریخ و پژوهش تاریخی هم به چنین کاری نیاز است. وگرنه بیم آن می‌رود که دانش‌آموز به عمق مفهوم و معنای تاریخ و پژوهش تاریخی پی نبرد و مطالبی را طوطی‌وار یاد گیرد و از یاد ببرد. در شناخت علم تاریخ و پژوهش در آن، باید به زمان، مکان، دورهٔ تاریخی، شخصیت‌های تاریخی، سلسله‌های حکومتگر، جنگها، فتوحات، علیت تاریخی، مورخ و مورخان، اسناد و مدارک (سنگ نوشته‌ها، بناها، سکه‌ها، کتابها و ...) توجه شود. در این فصل به این گونه موارد اشاره نشده است. به نظر می‌رسد حتی اگر در این‌جا به «وجه تسمیه‌ی» تخت جمشید اشاره می‌شد که چرا این‌جا را به جمشید پادشاه افسانه‌ای ایران منسوب کرده‌اند، و یا چرا در گذشته به آن «تخت سلیمان» هم می‌گفته‌اند، می‌توانست برای دانش‌آموزان جذاب باشد.

■ در این کتاب باید به نحوی به تفاوت بین علوم تجربی و علوم انسانی اشاره می‌شد. زیرا همان‌طور که می‌دانیم، پدیده‌های علوم تجربی تکرارپذیرند، در حالی که رویدادهای تاریخی فقط برای یک بار اتفاق می‌افتند و تکرار نخواهند شد. یا این‌که پژوهش در علوم تجربی متکی بر مشاهده است، اما پژوهش تاریخی عمدتاً بر منقولات و نوشته‌های مورخان تکیه دارد.

در پایان با یادآوری این‌که در هر حال، قلم زدن دربارهٔ راه‌ها و روشهای تحقیق برای نوجوانان، از ضروری‌ترین کارهایی است که نویسندگان ما باید به آن اهتمام ورزند و کار آقای بحرالعلومی در این زمینه ستودنی است، اشاره‌ای هم به شکل ظاهری کتاب خواهیم داشت:

چاپ کتاب از نظر نوع و اندازهٔ حروف، حروف چینی، گرافیک و تصویر روی جلد می‌توانست بهتر از این باشد. می‌توانست با طرحها و تصویرهای متعددی همراه شود و از نظر ویراستاری، به ویژه یکدستی زبان و کاربرد پاره‌ای از واژه‌ها مثلاً واژه‌ی «ها» که در لهجهٔ شیرازی به معنای «بلی» است - پیراسته گردد. البته نثر کتاب روان و بدون مشکل است. امیدواریم در آینده چاپهای بهتری از کتاب را شاهد باشیم.